

KIRÁLY PÉTER 100

TANULMÁNYKÖTET
KIRÁLY PÉTER TISZTELETÉRE II.

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

KIRÁLY PÉTER 100
TANULMÁNYKÖTET
KIRÁLY PÉTER TISZTELETÉRE II.

Szerkesztette
Császári Éva és Mária Imrichová

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Szent Adalbert Közép-
és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány

SZAKMAI LEKTOROK

Bańczerowski Janusz
Lukács István
Ivor Ripka
Marta Součková
Szabó Tünde
Zoltán András

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
V4 Consulting Kft.

© Szerzők

A KIRÁLY PÉTER 100 nemzetközi tudományos
szlavisztikai konferencia hazai és külföldi előadói

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő: Lukács István

A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-066-9

2. KÖTET TARTALOM

KULTÚRATUDOMÁNY

DZIEWOŃSKA-KISS DOROTA: Węgierskie kulinaria w książce Krzysztofa Vargi pt. <i>Gulasz z turula</i>	9
TEREZA HEJDOVÁ: K pravopisu díla Pavla Židka <i>Jiří(ho) Spravovna</i>	20
HANA HRANCOVÁ: Maďarský prvok v prácach Anny Horákovvej-Gašparíkovej	28
PETER KÁŠA: Regionálne, národné a štátne (otázky formovania kolektívnych identít v Uhorsku v diele Pétera Királya)	37
IVANA KLABNÍKOVÁ: Zochovo slovo za slovenčinu a oravskí prívrženci	47
LEBOVICS VIKTÓRIA: Az ukrán szak újrarendítása az elté-n a XX. század 60-as éveiben	55
LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA: Kossics József a muravidéki szlovén nyelvtani terminológia megteremtője	66
MENYHÁRT KRISZTINA: Illés próféta kultusza a bolgárok, a magyarok és a bolgárkertészek körében	76
KATARÍNA MIKULCOVÁ: Jazykový obraz chuťových vlastností slovenského vína	89
JANA PÁTKOVÁ: Stereotypy v zobrazování (národního) jazyka na příkladu obrozenského cestopisu J. M. Hurbana	100
PATRIK ŠENKÁR: Historizmus a život mikrospoločnosti vo vecnej spisbe nadlacksých Slovákov	111
ALŽBETA UHRINOVÁ: Prehľad slovenských lingvistických publikácií v Maďarsku v rokoch 1989 – 2016	125
VÁRNAI DOROTA: Polacy na Węgrzech. Kultura i język Denczan	136

IRODALOMTUDOMÁNY

- БУРА ИРИНА: Мотив ініціації у повісті докії гуменної «Не-
бесний змій» 143
- MIROSLAVA GAVUROVÁ: Lúbostné a erotické motívy v nářečových
piesňových textoch z obce Fintice v regi6ne Šariš.....152
- AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI: O tym, co niezbyt istnieje. relacje
temporalne w esejach podr6zniczych z tomu *Wsch6d*
(2014) Andrzeja Stasiuka 164
- ДЬЕРДЬ ЗОЛТАН ЙОЖА: Концепция Горького о разрушении
индивида и судьба «лишнего человека». на матери-
але повести «Жизнь ненужного человека» 175
- ЮЛЯ ЮСИП-ЯКИМОВИЧ: Шляхи лінгвалізації акустичного
світу в слов'янських поетичних текстах епохи
літературного модернізму (кінець ХІХ –початку
ХХ ст.) 188
- MILAN KENDRA: ‚V pravde ducha‘. Idea vlastenectva v nesko-
roromantickej poézii P. Országha 199
- KISS SZEMÁN R6BERT: Eszmei koncepci6k alakv6ltozatai Ján
Kollár gondolkodásában. Hungarizmus – pánszláviz-
mus – csehszlovakizmus 209
- KRYSTYNA KUZNIETSOVA: Kdo jsou ti Ukrajinci? Hledání iden-
tity a prolínání žánrů v románě Maxyma Dupeško *Prí-
běh důstojný celého jabloňového sadu* 219
- OLGA MACÍČKOVÁ (SHYTOVA): Музичні образи в прозових
творах Гната Хоткевича «Галичанського періоду» ...229
- PAVOL MARKOVIČ: Národopisné a editorské aktivity Jána Kol-
lára v kontexte poetologických systémov klasicizmu
a romantizmu 242
- MÉSZÁROS ANDOR: A csehszlovakizmus gondolatának nyelvi
alapjai 252

NORA NAGYOVÁ – ZVONKO TANESKI: Téma národnej identity a prvky existencializmu v dráme Jordana Plevneša „R“ (dramatický sen so strieľaním do abecedy v 15 obrazoch)	261
OKSANA TYKHOVSKA: Archetypical imagery of beliefs and traditions connected with hunting in the frame of Carpathian Region	270
ANNA ZELENKOVÁ: Slovenská literatúra v koncepcii Jana Jakubca (celoživotný záujem o Jána Kollára)	281
Király Péter életrajza	290
Životopis Pétra Királya	293
Curriculum vitae of Péter Király	296
BOGDÁN ZSOMBOR: Bibliográfia	299

ILLÉS PRÓFÉTA KULTUSZA A BOLGÁROK, A MAGYAROK ÉS A BOLGÁRKERTÉSZEK KÖRÉBEN

MENYHÁRT KRISZTINA

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Szláv és Balti Filológiai Intézet, Szláv Filológiai Tanszék
menyhartk@btk.elte.hu*

Abstract: One of the most prominent Old Testament prophets is Elijah, whom the Christians regards as Jesus' predecessor. This paper examines his Hungarian and Bulgarian cult, complementing the role of Elijah as a patron by Bulgarian gardeners from village Draganovo.

This beliefs and holidays came through the Byzantine and Balkan contacts to the parts of the Hungarians, while the ideas and customs connected to Prophet Elijah by the Bulgarians are more detailed and widespread.

Keywords: Prophet Elijah, beliefs, holidays, Bulgaria, Hungary

Bevezetés

A próféták olyan szentéletű emberek, akik Isten akaratát vagy a Megmentő eljövételét hirdetik. Igaz prófétáin keresztül Isten szava eljut az emberekhez, akik nem képesek vagy nem méltók hallani őt, hogy visszatérje kiválasztott népét az igaz útra. Az Ókorban mindig rajtuk keresztül szólt, próféciáik mindig két síkban – egy közelebbi és egy távolabbi – hangzottak el, egyik legfontosabb elemük a megtérés és az eljövendő Messiás jövendölése. A görög προφήτης és a héber „nabi” szó ugyanazt jelent: „hírnök, szónok”, éppen ezért a prófétákat isten akaratának kihirdetőiként kell tekinteni, nem pedig egyszerűen csak jósöknek¹. Az Ószövetségben 16 író próféta jelenik meg, ezek körül négyen „nagy” próféták (Izaiás, Jeremiás, Ezékiel, Dániel), mivel terjedelmesebb írásokat hagytak hátra, míg a többi tizenkettő ún. kis próféta (Ozeás, Joel, Ámos, Abdiás, Jónás, Míkeás, Náhum, Habakuk, Szofoniás, Aggeus, Zakariás, Malakiás).

---

1 DIÓS - VICZIÁN 1993-2004; ДРАГОМИРОВА <http://www.pravoslavieto.com/bible/proroci/sluzhenie.htm#драгомирова>.

Az egyik legjelentősebb ószövetségi próféta Illés, akit a keresztények is Jézus előhírnökének tartanak. A jelen tanulmány az ő magyarországi és bulgáriai kultuszát vizsgálja, kiegészítve a magyarországi bolgárkertészek egyik csoportjának patrónusaként betöltött szerepével.

Illés próféta (Éliás, héberül Élijahu, jelentése Jahve az Isten) Izraelben, a gileádi Tesbiben született Áron nemzetségében, Aháb (ur. i. e. 874–853) és Áházia (ur. i. e. 853–852) királyok idejében élt. Alakja a Baal-kultusz elleni harc jelképe. Baal Kánaánban tisztelt pogány isten volt, amelynek kultusza a bírák és a királyok korában komolyan veszélyeztette Izráel hitét, a Jahve-vallást. Baal a vihar és a zivatar istene volt, mennyköveket hajgált és a felhőkön nyargalt. Ő biztosította föld termékenységét, az életet adó eső is neki köszönhetően esett (JICSINSZKY 2014; BARTHA 1993). Kultusza akkor terjedt el leginkább Izrael területén, amikor Aháb király a föníciai királynőt, Jezábelt vette feleségül. Jezabel az országba hozta Baal papjait, próbálta népszerűsíteni tiszteletét, míg Jahve prófétáit üldözte. Vele Illés próféta vette fel a harcot, három évig tartó szárazságot jövendölt, ami be is teljesedett, hogy bebizonyítsa, nem Baaltól függ az eső és a termékenység. Ezután Illés kihívta Baal papjait a Karmel hegyre, hogy áldozatot mutassanak be Jahvének és Baalnak. A próféta ott a 12 törzs emlékére 12 kőből oltárt épített, és arra tette rá az áldozati ételt. Baal papjai is így tettek, de hiába várták, hogy istenük meggyújtsa a máglyát. Ezzel szemben Illés oltárára az égből isteni tűz hullott. Ezután a nép a próféta biztatására több száz pogány papot öltetett meg. Isten akaratából még aznap eső is hullott az égből. A következő alkalommal azonban menekülnie kellett a király és a királyné haragja elől, 40 napi vándorlás után jutott el Hóreb hegyéig, ahol Isten megnyilatkozott neki, és ezért még számos csodát tudott végrehajtani: megszorította egy szegény özvegyasszony olaját és lisztjét, halottat támasztott fel, kettéválasztotta a Jordán vizét. Élete vége felé olyan közel került Istenhez, hogy az különleges kegyelemben részesítette, a halál megismerése nélkül ragadta el egy „tüzes szekérrel” a mennybe. Illés próféta tanítványa és utódja Elizeus. A zsidók hite szerint Illés próféta nem halt, máig is él, és még egyszer eljön a világba a Messiás eljövetele előtt. Emiatt tartják

Illést Jézus Krisztus eljövételének második előhírnökének, aki Mózesrel együtt megjelent Jézusnak a Tábor-hegyen (BABITS 1988; BARTHA 1993; DIÓS-VICZIÁN 1993–2014; TÓTFALUSI 2014; МАРИНОВА 2005).

Illés próféta már a korai kereszténykorban is kedvelt témája volt az ábrázolásoknak, megtaláljuk alakját a katakomba-freskókon és a bizánci miniatúrákon is. Képtípusai három nagy csoportra oszthatók: arckép, életrajzi jelenetek és a mennyberagadtatás. Ezek közül utóbbi a legnépszerűbb, gyakran lezárja az életrajzi képek sorozatát, de önállóan is előfordul. A próféta székéren látható, amelyet négy tüzes, lángvörös, szárnyas ló emel a magasba. Illés alakját ovális tűzkorong veszi körül, amit két angyal tart. A tűzszekér legfőbb jellemzője a fény, amely a Szentlélek megvilágosító erejét mutatja, azonos a keresztséggel, amely mennybe viszi a lelket. A keresztséget a Jordán folyó jelképezi, amelyből a próféta felemeltetik. Illés egy gyakori újszövetségi képen is megjelenik: az Úr Színeváltozása ikonon, ahol Krisztus jobb oldalán ábrázolják (F. A. 1970). Hivatalos egyházi kultuszán belül tisztelték mint gyógyítót is: „... a dicsőséges Illés (...) elúzi a betegségeket, és megtisztítja a bélpoklosokat; ezért az ő tisztelőinek is gyógyulást fakaszt.” (Tropárium 4. hang), illetve mint a felhők urát: „nagynevű Szent Illés, ki szavaddal parancsoltál az esőt hozó felhőknek” (Kondákion 2. hang – F. A. 1970).

Illés próféta a bolgárok és magyarok népi kereszténységében Magyarországi kultusz

A magyar néphitbe Illés kultusza valószínűleg még a kereszténység bizánci rétegeivel került be, napja július 20. Tisztelete leginkább Szeged és Göcsej környékére volt jellemző, a sokácokra és a bunyevácokra, a görög katolikus közösségekre, illetve Erdély egyes területeire. Mivel a karmeliták előképének tartották, illetve a szerzetesség előfutárának, ezért ábrázolásaival kolostorokban is lehetett találkozni (BÁLINT1975/2004).

Kultuszában több réteg fedezhető fel. A világvégével kapcsolatos elképzelésekben Illés Jónással együtt a vég előtt ismét eljön a földre, ahol a Jeruzsálemi kapu előtt megölik őket. 14 napig fognak holtan feküdni, de azután ők is feltámadnak. Más történet szerint Illés együtt fog harcolni Énokkal együtt az Antikrisztus ellen, mindkettejüket megölik, testük temetetlenül hever,

a harcot maga Krisztus fogja megvívni, az ő parancsára Énok fel fogja gyűjtani az eget és földet (BÁLINT 1975/2004).

Illés életével kapcsolatban több monda is ismert. Az egyik dualista, valószínűleg bogumil² gyökerű történet (Algyő – BÁLINT 1975/2004) szerint a világ teremtése után Isten és a Sátán együtt gyönyörködtek a világ szépségében. Amikor azonban az ördög meglátta az embert, irigységében és az Úr megcsúfolására maga is Ádámhoz hasonló emberalakot rajzolt a porba, Illésnek nevezte el és megpróbálta életre kelteni, de a poreMBER meg sem mozdult. Akkor az Isten így szólt: „Illés kelj fel, hajjgáld meg azt, aki téged megalkotott!“. Illés felkelt és villámokkal dobálta meg a sátánt, azóta van villámlás és mennydörgés³; égháború idején ezért is tartották, hogy Illés csatázik a sátánnal. Egy másik monda szerint (görög katolikus ruszinok – BÁLINT 1975/2004) Illés egyszerű ember volt, akit 20 évre elvittek katonának. Közben a felesége fiút szült, aki fel is cseperedett. Mikor Illést elbocsátották a katonaságból, a hazafelé tartó úton találkozott egy idős emberrel, aki azt mondta neki, a feleségének fiatal legény a szeretője. Az elkeseredett Illés szíven lőtte nyilával a fiút, aki meg is halt. Illés elbujdosott, majd a szomszédtól tudta meg, az asszony milyen becsületesen élt, és fiát is tisztességesen felnevelte. Illés hazament, és megrendülten elmondta feleségének, mit követett el, illetve bosszút esküdött az öreg ellen, akiről kiderült, hogy maga az ördög. Hosszú bolyongás után az Úr megkönyörült Illésen, tüzes szekeret küldött neki, hogy azzal keresse a sátánt. Meg is találta, és dörgő nyilával agyon is sújtotta. Ezután Illés az összes ördögöt pusztítani kezdte nyilaival, akárhová bújít a sátán, mindenütt megtalálta. A mogyoróbokorban azonban nem nézte meg, ezért azt tartják, ha mennydörög az ég, mogyoró alá kell bújni, mert oda nem csap a villám.

A harmadik hiedelemkör a jégveréssel, villámlással kapcsolatos. Illés lehajigálja a kevésy angyalokat az égből, rájuk céloz

2 A bogumilizmus: szociális-vallási eretnek mozgalom, amely Bulgáriában jelent meg a X. században, és fokozatosan elterjedt a szomszédos és több közép- és nyugat-európai országban. A bogumil tanok követői tagadták az egyházi dogmákat, illetve az egyházi, és a világi hierarchiát (vö. АНГЕЛОВА 1980).

3 Ez a történet nagyon hasonlít a bolgár néphitben ismert, szintén valószínűleg bogumil eredetű teremtésmítoszra, amely szerint a sátán teremtette meg a farkast, de nem tudta életre kelteni. A farkast Isten keltette életre, az hálából megharapta a sátánt, aki azóta szánta (ГЕОРГИЕВА 2013).

mennyköveivel. Sajnos ártatlanokat is eltalál, mert a gonosz angyalok a jó emberek mellé állnak (Szeged). Azt is hitték, hogy bármekkora szárazság is van, Illés napján muszáj esnie, ha még mennydörög is, akkor a földön kell hemperegni, hogy ne fájjon a hátunk. Égzengéskor azt mondták Illés most abroncsolja a hordókat (Vásárosmiske), zengeti az eget (Dány), zörög a próféta szekere (Csíkdelne), illetve csatázik/hajigálódik Illés (Göcsej). A mennykövét már meghalt kovácsok készítik, kardos angyal is kíséri a kocsit. Ha ezen a napon nagy az égzengés, azt is mondták, „Illés Annát kergeti”. A göcseji hagyományok szerint Illésnek nem szabad megtudnia, mikor lesz a neve napja, mert akkora cirkuszt fog rendezni, hogy összetörik minden. Illés Istentől kérdezi, mikor lesz a névnapja, de vagy azt kapja válaszul, hogy „az még soká lesz” vagy azt: „már régen elmúlt”. Dühében ilyenkor is dörögni kezd. Hasonló hiedelmek figyelhetők meg a sokácoknál és muravidéki szlovénoknál is, ahol azt is tarják, hogy Illés olyan buzgalommal űzi az ördögöket, hogy már Istennek kell őt megfékeznie. Mivel az ördög szeret keresztet vető emberek mögé bújni, ők sincsenek ezen a napon biztonságban. A szentek testvérpárokát is alkothatnak, így pl. Illés és Magdolna is (ünnepé július 22.), a katolikus rációk szerint Magdolna sok szeretőt tartott, ami Illést, a bátyját nagyon bántotta. Szégyenében lovas kocsin végighajtott az égen, ezért hallani égzengést (BÁLINT 1975/2004).

Az éggel kapcsolat szerepét hangsúlyozza, hogy a Göncölszekér csillagképet Illés szekérének is hívták, illetve azt tartották, hogy ez a szekér a tejúton halad, utasai között Szt. Illés is szerepel (ORTUTAY 1977-1982).

Illés napon számos tilalom volt érvényben. Szennán, de Erdélyben is dologtíltó nap volt, nem arattak, nem hordák be a terményeket (aki megszegte a tilalmat, annak villám csapott a pajtájába és mindent leégetett). Baján ezen a napon nem volt jó a szőlőbe lépni, az Ormánságban azt tartották, hogy az Illés napján varrott inget nem jó fölvenni, mert viselőjét villámcsapás éri. Ehhez hasonló mondákat az erdélyi területeken is találunk (pl. Magyarorsádon). A muraközi szlovének szerint nem szabad aznap keresztet vetni, mert az ördög helyett a villám az embert találja el. Gyergyótölgyes környékén Illés napja medveünnep

volt, nem volt szabad dolgozni, mert a marhákat a medve vagy a mérges kígyó elpusztítja. Tilos az olló, kés használata, viselése. Munkácson a ruszinok azt tartották, Illés a névnapján jeget dob a patakokba, folyókba, ezért már nem jó a szabadban fürdeni (BÁLINT 1975/2004; MAGYAR 2008).

Illés próféta napja párválasztó szokásokhoz is kapcsolódott. Máriapócsan a görög katolikus családok egymással találkoztak, elhozták leányaikat, hogy „majd Illés adja férjhez őket”. Jelen voltak a felszentelés előtt álló papnövendékek is, akik így tudtak házastársat találni maguknak. Ez a szokás hatott a hétfalusi csángókra is, ahol ezen a napon szintén párválasztó mulatságot tartottak (BÁLINT 1975/2004).

Bulgáriai kultusz

A próféta tisztelete a bolgár területen lényegesen kiterjedtebb, napját egész Bulgáriában ünneplik mind a mai napig, bár a hozzá kapcsolódó hiedelmek már eltűntek és a fő hangsúly a névnaposok köszöntésére esik. Emellett ez a dátum összefonódott az 1903-ban kitört Illés napi felkeléssel is (bolgárul: Илинденско-Преображенско въстание), amely a török fennhatóság alatt maradt bolgárok felszabadítását tűzte ki célul. Az ünnep dátuma szintén július 20. Az ünnepi rítusok egyrészt Illés próféta tiszteletére, másrészt a felhőszakadástól, mennydörgéstől való védelem jegyében zajlanak.

A bolgárok elképzelései szerint Illés fehérszakállú öregember, akinek az ég jutott, amikor Isten felosztotta a szentek között a világot. Ezért ő az eső, a harmat, a felhők, a köd, a szelek, villámlások és a jégverés ura, az égi világ legfőbb irányítója, akitől függ a földi jólét (ПОПОВ 2008). Népi elnevezése Mennydörgő (Гръмовник). Köntöst visel, amelynek egyik ujjában a jégdarabokat, a másikban pedig fegyverét, a villámot tartja. Egyes elképzelések szerint fejét 9 vagy 12 fátyol fedi, mert az Isten nem engedi meg neki, hogy folyton a földre tekintsen és villámokat szórjon. Amikor négy (fehér vagy vörös) ló vontatta tüzes szekeren végighajt az égbolton, villámlást és dörejekeket okoz. A jobb vállán angyal ül, aki a szekeret hajtja. Akkor is villámlik, amikor a kocsisa az ostorral a lovak közé csap, vagy ha tűz tör ki a lovak orrlyukain vagy a patájuk alatt. Ha nagy esőzés van, azt tartot-

ták, hogy Illés hordót húz maga után, amiből ömlik a víz a földre (ПОПОВ 1993; ДЯКОВ 1993; СТОЙНЕВ 1994).

Illés szekerevel üldözi a gonosz sárkányokat⁴, akik eszik a búzát, rájuk szórja a villámokat is. Ezért nyáron a szent különösen elfoglalt (ПОПОВ 2008). A sárkányok mellett, Illés űzi a gonosz tündéreket (самовили, юди) is. Emellett, a legenda keresztény elemeket tartalmazó változatában Illés legfőbb ellenségei az ördögök, amelyek vezére az Antikrisztus, és ezeket üldözi engesztelhetetlenül a villámaival. A bolgár területen is ismertek a feljebb idézet monda bizonyos részletei a katona Illésről, azzal a különbséggel, hogy a bolgár változatban Illés az apját öli meg, amikor pedig meg akarja gyónni a bűnét, csak egy álruhás ördög hallgatja meg, aki a vesztére tör. Ráveszi Illést, hogy rakjon nagy máglyát a szakadék szélére, majd ugorja át, de egy angyal elkapta a kezét és magával vitte a mennybe. Azóta Illés rendületlenül üldözi az ördögöket a földön, akik a szarvas állatok vagy a fák között rejtőznek (ПОПОВ 2008). Ezt azonban csak nyáron teszi, mert télen fázik, felveszi a bundáját és ül a melegben, illetve irányítja a bűnös lelkek munkáját, aki az égi műhelyében a jeget, a havat és a zúzmarát gyártják. Ők töltik tele jéggel a próféta szekerét, amit ő majd nyáron szétszór azoknak a vetésére, akik nem tisztelik eléggé őt (ПОПОВ 2008).

A próféta életírása érhető tetten abban a makedón területről származó legendában, ahol Illés legfőbb ellensége nem Baál, hanem Mohamed próféta. Ők ketten összemérték az erejük, Illés nem ijedt meg, amikor Mohamed ledöntötte a minaretet, de amikor a szent elkezdett villámlani és mennydörögni, Mohamednek „tele lett a gatyája”. Illés az ürüléket dohánnyá változtatta, amit mindenki bárhol fogyaszthatott, csak a templomban és a mecsetben nem (ЛАФАЗАНОВСКИ 2000).

Illés erős, hatalmaskodó és haragos természetű, ezért a testvéreként elképzelt Szt. Marina sohasem árulja el neki a névnapját,

4 A bolgár folklórban három sárkány ismert, amelyek alakja a beléjük vetett hit gyengülésével egyre jobban összeolvadt. A zmej sárkány eredetileg védelmező, közvetítő funkcióval bírt, képes volt emberalakot ölteni és feleségnek leányokat rabolt. Eredetileg védte a patronált falut a viharoktól, de később őt tartották az égi háború okozójának. A lamja meteorológiai sárkány volt, amely felelős volt a felhőszakadásokért és jégverésekért, elapasztotta a forrásokat, áldozatként pedig embereket evett, míg a hala barlangokban élt, de szintén képes volt viharokat, ködöt, esőzéseket előidézni (ГЕОРГИЕВА 2013; СТОЙНЕВ 1994).

mert akkor azon a napon örömeiben mennydörögne, villámlana, és nagy esőt bocsátana a földre (ПОПОВ 1993; СТОЙНЕВ 1994).

Illés nap (Илинден) jelentős ünnep a bolgár területen. Fontos eleme az áldozati étel elkészítése, ami a legtöbb helyen a legidősebb kakas („az atya”) levágását és megfőzését jelentette. A kakast a ház küszöbén vágta le, és jósoltak a ház jólétével, szerencsével kapcsolatban (СТОЙНЕВ 1994). Ha a kakas teste magasra ugrott, az jó jel volt, mert magasra fog ugrani a család szerencséje. Ha befelé ugrott, az is jó volt, mert az eladó lány biztosan férjhez megy, ha meg kiugrott a házból, mindenből jó termés várható (МАРИНОВ 1994). A család női tagjai sütöttek speciálisan díszített kenyereket is, amelyeknek „bogovica” vagy „Szt. Illés cipója” volt a nevük (napszimbólumokkal, illetve kereszttel díszítették őket – МАРИНОВ 1994). Az asztalt a családfele áldotta és füstölte meg.

Emellett szokás volt a nagyobb testű állatok (bika, ökör vagy kos) leölése, sütése és fogyasztása, amin az egész faluközösség részt vett, illetve falusi búcsúk rendezése. Miután a pap megáldotta az ételeket (és gyakran esőért is imádkozott), az asztalokat a falun kívül, réten vagy egy nagy tölgyfa árnyékában állították fel, lehetőleg egy, a szent nevét viselő szent hely (kápolna, forrás, kő, stb.) közelébe (ha volt ilyen). Az áldozat célja a szent jóindulatának elnyerése, és a termés védelme a jégveréstől, természeti csapásoktól (ДЯКОВ 1993; ПОПОВ 1993; 2008).

A névnaposok mellett, Illés napja a szabók, bőrcserzők, szűcsök, nyeregkészítők és tetőcserép-készítők patrónusünnepé is (СТОЙНЕВ 1994).

Ehhez a naphoz sok hiedelem és tiltás kapcsolódott. Ha Illés napon dörög, kevés lesz a dió- és mogyorótermés, illetve a nem fognak teremni a gyümölcsfák sem. Azt tartották, hogy ilyenkor fordul az időjárás, a Fekete-tenger partján élők szerint a tenger ettől a naptól már viharossá és hideggé válik. A vizek különösen veszélyessé válnak, ezért nem szabad folyóban, tóban vagy a tengerben fürödni, mert meg fog valaki fulladni (a víz is ünnepi áldozatot szed). Aki viszont az ünnep előtt fürdik, azt nem üti agyon a mennykő. Az Illés napon szedett gyógyfűvek nagyon hatásosak, szemfájás, magas láz és gennyes sebek ellen jók. A főzést leszámítva, általános dologtilalom volt érvényben, tilos volt

mezei és házi munkát végezni, mert az illetőt agyoncsaphatja a villám. Az asszonyok a kerítésre tűzték a levágott kakas farkok tollait, hogy elűzzék a gonoszt és a rontást (ВЪРБАНОВА 2017).

Szárazság esetén gyakran Illés napra időzítettek egy esővárászló szertartást, a sárkányűzést (гонене на змеѝ). Ez egy titkos szertartás, amelyet a falu legényei vagy fiatal házas férfiak végeztek el. A falubeliek megkötötték a kutyákat, kinyitották a porták kapuit, majd elbújtak a házakba. Éjfél körül a résztvevők meztelenre vetkőztek, nagy botokkal fegyverkeztek fel, és elindultak elkergetni a sárkányt. Végigjárták az egész falut, majd a körülötte lévő földeket, miközben rituális némaságot tartottak. Ha valaki megszólalt, az később megbetegedett. Miközben járták a falut, a botokkal mindenhová beszúrtak, mindent megütöttek, így kergették ki a sárkányt. Senkinek nem volt szabad őket meglátnia, ha valakivel találkoztak, azt is megszurkálták, ütötték a botokkal. Különösen a fiatal lányoknak nem volt szabad kimenni, hogy el ne rabolja őket a sárkány. A csapatok csak hajnalra értek haza (МАРИНОВ 1994).

Bulgária déli részén (Huhla falu, Ivajlovgrad környéke) szokásban volt egy sajátos Illés napi ünnepség, amelynek főszereplői a leányok (БЕНОВСКА-СЪБКОВА 1991). Miután a pap megáldotta az áldozati ételeket, az eladósorban lévő leányok és a menyasszonyok összegyűltek a templom előtt, gyertyát gyűjtöttek, majd énekelve elindultak a dombon lévő, Szt. Illés nevét viselő kápolnába. Ott is gyűjtöttek gyertyát, majd virágaikat a közeli forrás kövei közé tették, és újra Illés napi éneket énekeltek. Végül visszamentek a faluba és az utolsó házánál körtáncot jártak, a ház asszonya pedig mazsolával és kaláccsal kínálta őket. Ezt szokást széles körben gyakorolták Észak-Görögországban is (БЕНОВСКА-СЪБКОВА 1991).

A magyarországi bolgárkertészek Draganovo⁵ faluból elszármazott csoportja is védőszentjeként tisztelte Szt. Illés prófétát. Már a szülőfalujukban is Illés számított a falu védelmezőjének a szárazság és a felhőszakadások, árvizek ellen. Azért választották őt, mert a Jantra folyó gyakran megáradt, komoly károkat okozva. A falu két temploma között a felsőnek Szt. Illés a patrónusa. Július 20-án tartják napjainkban is Draganovo hagyó-

⁵ Észak-kelet Bulgária, Veliko Tarnovo környéke.

mányos búcsúját. A múltban ezen a napon várta a vendégeket mindenki, a falu alsó és felső területén lakók látogatták meg egymást (ГОТЕН 2000). Arról, hogyan ünnepelték a Magyarországra települt bolgárkertészek Illés napját, nagyon kevés adatunk van, de Pécssett, ahová a draganovoi bolgárok nagyobb számban telepedtek le, az ünnep közös hálaadó imádsággal kezdődött a Rilai Szt. Iván kápolnában, majd vendégeskedéssel folytatódott. Emellett szokás volt Illés napon a személyes vagy munkaügyi vitákat rendezni (JURICKSKAYNÉ 2002).

Összefoglalás

A bolgár és a magyar Illés napi szokások áttekintése megerősítette Bálint Sándor megállapítását, amely szerint ez a hiedelem-és ünnepkör a bizánci, illetve balkáni kapcsolatok révén került a magyarok egy részéhez. Magyarországon leginkább a déli területeken, illetve Erdélyben találhatunk Szt. Illéssel kapcsolatos hiedelmeket és szokásokat, ezek azonban töredékesek, csak bizonyos településekre voltak jellemzők, és valószínűleg ma már nem is tartják őket. Bár az ószövetségi prófétákkal a katolikus és protestáns egyházak nem foglalkoznak különösebben, Szt. Illésnek mégis fontos helye van a hivatalos egyházi kultuszban mint a karmeliták előképe és Krisztus előhírnöke. Éppen ezért meglepő, hogy magyarországi kultusza, ha lehet egyáltalán annak nevezni, a balkáni népek (szerbek, románok, bolgárok) hiedelmeinek átvételét jelenti. A magyar görög katolikusok és hétfalusi csángók Illés napra időzített párválasztási szokásai képezik talán az egyedüli kivételt, ugyanis a Balkánon ezt a napot nem kapcsolják össze a párválasztással.

Bulgáriában a helyzet teljesen más. Illés próféta alakja teljességgel kidolgozott mitológiai figura, rendelkezünk adatokkal a külsejéről, ruházatáról és a természetéről is. A vele kapcsolatos elképzeléseket a róla szóló ószövetségi történetek inspirálják, azonban Isten prófétájából (vagyis hírnökéből, akaratának kifejezőjéből) egyfajta isteni attribútumokkal felruházott, természetfeletti hatalommal és időnként démoni vonásokkal rendelkező lény lett. Illés alakjába egyértelműen beépültek Héliosz napisten jellemzői (pl. a négy vörös vagy fehér ló húzta tüzes szekér, amellyel az eget járja vagy a kakas, mint szent állat), azonban

számos olyan vonással is kiegészült, amelyek Hélioszra nem voltak jellemzők. Ilyen a Zeusz (vagy akár Baál, de idesorolható a szláv Perun, a türk Tangra/Tengri, illetve a trák Perkosz isten – СТОЇНЕВ 1994) által birtokolt ég, az attribútumának számító villám, az eső és a termékenység feletti hatalom. Szintén az ógörög mitológia jellemzője a területek felosztása (így kapta Illés az eget, Szt. Miklós a tengert, Szt. Péter a mennyországot, Szt. Anasztázia pedig a halál szentje lett), azzal a különbséggel, hogy itt a szentek felett a mindenható Isten áll (СТОЇНЕВ 1994). Ő az, aki képes Illést megzabolázni, pl. megtiltja neki, hogy folyton a földre dobálja a villámait, vagy titkolja előle a névnapját. Illés egyszerre az isteni gondviselés vagy büntetés végrehajtója, illetve a zabolátlan nyári viharok démona. A régi többistenű vallások hozadéka az is, hogy Illésnek szent testvérei is vannak, akik hasonló hatalommal rendelkeznek – ilyen a bolgár folklórban Szt. Marina, a magyar anyagban pedig Magdolna.

A bolgárok Illés napi szokásai kettős irányultságúak voltak – egyrészt el akarták nyerni a próféta jóindulatát (áldozati ételek és kenyerek, rítusok által), illetve meg akarták akadályozni az égi katasztrófa bekövetkezését (tilalmak betartásával vagy speciális rítusok – vö. sárkányűzés – elvégzésével). A kakas, bika, kos mint áldozati állat mind a szoláris szimbolikát erősítik. A magyarországi bolgárok egyik csoportjának patrónus választása szintén illeszkedik az Illés köré szőtt hiedelemrendszerbe – a draganovoi kertészeknek is fontos volt a termés védelme a szárazság és a jégverés ellen. A magyar területen ezzel szemben nem tudunk ünnepi elemekről, csupán néhány tilalom betartásáról vannak információk.

Az elvégzett összehasonlítás is rámutatott azokra a mély hatásokra, amelyeket a bizánci kultúra és a balkáni népek gyakoroltak a magyarság népi kultúrájára. A magyarok nemcsak történelmük során kerültek nagyon szoros kapcsolatba a Balkánnal, hanem, különösen a török hódoltság és azt megelőző időszakban, vallásilag és kulturálisan is közel álltak hozzá. Az erdélyi és a délvidéki területeken folyamatos volt az érintkezés a balkáni népekkel, számos, onnan eredeztethető elképzelés honosodott meg a magyar népi kereszténységben. A magyar-balkáni kapcsolatok mélységének pontosabb feltérképezését az elvégzett

összehasonlítás is segíti, de pontosabb képet csak további kutatások elvégzésével kaphatunk.

Bibliográfia

- BARTHA Tibor (szerk.), 1993: *Keresztyén bibliai lexikon*. Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.
- BABITS Antal (szerk.), 1988: *Bibliai nevek és fogalmak*. Budapest: Primo Evangéliumi Kiadó. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-bibliai-nevek-es-fogalmak-lexikona-C7907/> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- DIÓS István – VICZIÁN János (szerk.), 1993–2014: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- F. A. 1970: Illés próféta a keleti ikonográfiában. *Egyházi krónika*. <http://hungary.orthodoxia.org/konyvtar/teologia/szent-illes-profeta-unnepe>. (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- JICSINSZKY Róbert, 2014: Baál. <http://www.hebraisztika.hu/site/pageprocess.htm?id=480>. (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- JURICKAYNÉ SZABEVA Aszja, 2002: A magyarországi bolgárkertészek szokásai a XVIII–XX. században. *Bolgárok Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 121–171.
- MAGYAR Zoltán, 2008: *Népmondák Erdély szívében, Alsó-Fehér megye mondahagyománya*. Budapest: Balassi Kiadó.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.), 1977–1982: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/eloszo-71DEB/> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- TÓTFALUSI István, 2014: *Ki kicsoda? az ószövetségi szentírásban*. <http://mek.oszk.hu/12700/12702/12702.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- АНГЕЛОВ Димитър, 1980: *Богомилството в България*. София: Наука и изкуство.

- БЕНОВСКА-СЪБКОВА Милена, 1991: Празнуването на Илинден в Ивайловградско (Балкански и славянски паралели). *Проблеми на българския фолклор* 8. *Българският фолклор в славянската и балканската културна традиция*. София: Издателство на БАН, 222–227.
- ВЪРБАНОВА Росица, 2017: Илинден – традиции и трапеза. <http://devnya.bg/bg-BG/News/илинден---традиции-и-трапеза>. (Utolsó letöltés: 2018. 04. 03.)
- ДРАГОМИРОВА Яна, (é.n.): Старозаветните пророци. <http://www.pravoslavieto.com/bible/proroci/sluzhenie.htm#драгомирова> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- ДЯКОВ Томислав, 1993: *Народният календар. Празници и вярвания на българите*. София: Анубис.
- ГЕОРГИЕВА Иваничка, 2013: *Българска народна митология*. София: Наука и изкуство.
- ГОГЕВ Илия, 2000: *Драганово – село на градинари и поети*. Велико Търново: Фабер.
- ЛАФАЗАНОВСКИ Ермис, 2000: *Македонските космогониски легенди*. Скопие: Култура.
- МАРИНОВ Димитър, 1994: *Народна вяра и народни религиозни обичаи*. София: БАН.
- МАРИНОВА Анна, 2005: Пророк Илия – пазител на вярата в истинския Бог. http://www.pravoslavieto.com/bible/proroci/sluzhenie.htm#пророк_Илия. (Utolsó letöltés: 2018. 03. 30.)
- ПОПОВ Рачко, 1993: *Кратък празничен народен календар*. София: Етнографски институт с музей при БАН.
- – , 2008: *Светци и демони на Балканите*. София: Летера.
- СТОЙНЕВ Анани, 1994: *Българска митология. Енциклопедичен речник*. София: 7М+Логис.